

Aleksandar J. VUKOSAVLJEVIĆ

**NEKA ZAPAŽANJA O 30. GLAVI DE ADMINISTRANDO IMPERIO
— ANALIZA IZVORA I OSVRT
NA JEDAN DEO ISTORIOGRAFIJE ***

Utvrđivanje geografskog položaja Srbije u doba knezaaslava i njegovog savremenika vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita spada u jedno od najtežih pitanja rane srpske prošlosti. U onovremenim pisanim izvorima, pored svih izjava, nailazimo i na neke naznake koji bi mogle doprineti našem razumevanju geografskog sadržaja pojma Srbije i prostora na koji on ukazuje.

Ključne reči: Konstantin VII Porfirogenit, Teritorijalna organizacija, De administrando imperio, Srbi, Rani srednji vek.

Od svih dela vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita (905-959), za istoriju Slovena na Balkanskom poluostrvu najznačajniji je spis O narodima.¹ Najstariji od četiri grčka rukopisa nastao je u vizantijsko vreme (1059-1081) i danas se čuva u grčkom rukopisnom fondu nacionalne biblioteke u Parizu. Pripadao je cezaru Jovanu Duki, uglednom vizantijskom velikodostojniku i bratu cara Konstantina X Duke (1059-1067). Iz ovog rukopisa nastala su direktno dva: rukopis raden 1509. g. od poznatog humaniste sa Krfa Antonija Eparha (1491-1571) (isti je prepisao Mihajo Damaskin između 1520. i 1529. g.) i „codex Mutinensis” raden od Andrije Darmarija, između 1560. i 1589. godine. Johanes Meursius (1579 -1639), profesor Univerziteta u Lajdenu i prvi izdavač (1611.) Porfirogenitovog traktata „O narodima” Περὶ ἔθνων), a je carevom spisu naslov De administrando imperio (O upravljanju carstvom), skraćeno DAI, kako se i danas u vizantologiji najčešće naziva. U istorijskoj nauci smatra se da je DAI nastao u periodu između 948. i 952. godine. Ovo se pre svega može odrediti

* Ovaj tekst predstavlja rad dostavljen Zborniku radova iz nauke, kulture i umjetnosti „Boka” za godinu 2006. Cape Town — ©2004-2005

¹ Ostala dela su: De thematibus, Život Vasilija I, De caeremoniis

na osnovu hronoloških podataka koji se u njemu nalaze. Pored toga u 29. poglavlju stoji podatak da je napisano sedmog indikta 6457 (948-9). Preovladalo je mišljenje Bjurija koji je došao do zaključka da su gl. 29 -36 napisane 948-9 sa izuzetkom gl. 30.², koju smatra interpolacijom, sastavljenom 950 (jesen?), verovatno pre 951. godine.³

Iako nam Porfirogenit ostavlja niz nesumnjivo dragocenih podataka, i onih geografskog sadržaja, njihovo je tumačenje istraživačima pričinjavalo, katkad možda i nečekivano, velike teškoće. U to ćemo se uveriti već u 30. poglavlju, gde pisac u geografskom opisu Hrvatske ostavlja niz podataka koji nam mogu mnogo pomoći da što bolje shvatimo i položaj Srbije i srpskih primorskih oblasti: „Od reke Cetine počinje zemlja Hrvatska i pruža se prema Primorju do granica Istre, odnosno do grada Labina i sa brdske strane u izvesnoj meri pruža se i dalje od provincija Istre, a prema Cetini i Livnu graniči sa Srbijom.”⁴

Ovaj opis sastavlja 30. poglavlja DAI ~~ni~~ je do sad brojne istraživače još od vremena Ivana Lučića koji veli: „No Livno je s onu stranu ‚Centine‘ (ili po današnjem Cetine), pa zato [Porfirogenit] dodaje prema Centini dodiruje područje kako bi se znalo da je rijeka Cetina bila istočna međa Hrvatske u primorskom dijelu, a da je u unutrašnjosti i Livno uključeno u Hrvatsku.”⁵ Mi, međutim, znamo da je u primorju reka Cetina delila Hrvatsku, ne od Srbije, već od Paganije. „Od reke Neretve,” kazuje pisac glave 30. „počinje Paganija i pruža se do reke Cetine.” Iz geografskog opisa Zahumlja stiče se utisak da pisac Srbiju ne zadržava ni istočno od Imotskog. Arhontija Zahumljana, kazuje pisac glave 30., „planinskom stranom prema severu graniči se Hrvatima” — upravo tamo gde, čini nam se, Lučić zamišlja Srbiju.⁶ Stoga je Lučićevo shvatanje u novijoj historiografiji

² J. B. Bury, *Rasprava De administrando imperio*, S. Lochmer, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva X, Zagreb, 1908, 129; Glavni argument za kasnije datovanje je pomen „Ota, velikog kralja, Frana Saksonije” (R.J.H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, Dumbarton Oaks 1967, 30/71-5 (Dalje: DAI)).

³ „[J]ednom riječju,” ističe S. Antoljak, „ni u jednoj glavi DAI-a nije opisan događaj, koji se je odigrao poslije smrti ovoga bizantinskoga cara pisca” 959 godine (S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti*, Split 1992, 170).

⁴ DAI 30/90-117; B. Ferjačić, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd 1959, 33-6 (Dalje: VIINJ)

⁵ I. Lucii, *de regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam 1666, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić, Zagreb 1986, 308-9 (Dalje: Lucius)

⁶ DAI 30/102-4

napušteno. Uz njen pregled i osvrt na izvornu građu pokušaćemo, ma koliko da je posao složen i težak, da ove nesumnjivo dragocene podatke shvatimo što bolje, u nadi da ćemo dobiti sliku otkar i nešto jasniju nego što je dosadašnja. Pre svega, veoma je žurno ustanoviti u kom smislu pisac upotrebljava pojam Srbije.

Piščevo geografsko poimanje najbolje odslikava glava 30. gde, kako S. Novaković primećuje, za primorske pokrajine i „Hrvatsku govori on, da se s gorske strane προς τὰ ὄρεινά — εις κεφαλήν) graniče Srbijom. Ž Hrvatsku još bliže govori, da se od strane Cetine i Hlevna (sigurno razumevajući te reči u smislu imenopredelnih) graniči Srbijom (πρός την Τξέντινα και την Χλέβена — πλησιάζει — τη χώρα Σερβλίας).”⁷ Naime, ako približno znamo obim i granice primorskih oblasti i Hrvatske njegovog vremena, jasno je da on Srbiju zamišlja odmah iza njenih planinskih strana.

Po svemu sudeći, pisac 30. poglavlja pojam Srbije upotrebljava u smislu planinskog pojasa slično onom kako ga je zamišljao pop Dukljanin. Nastao kako većina smatra sredinom XII veka, s pravom se može očekivati da Letopis popa Dukljanina ili Barski rodoslov sadrži neke od podataka koji bi odgovarali samo 200 godina starijim Konstantinovim vestima. U njemu Dukljanin beleži kako je kralj Budimir (Svetopelek) podelio zemlju prema geografskim karakteristikama na dva osnovna dela, na Primorje (Maritima) i na Zagorje (Transmotana). Srbiju, koju nazivaš jo „Zgorje”, određuje rekama „koje teku sa planina u pravcu sjevera čuutjveliku rijeku Dunav.”⁸ Kako F. Šišić primećuje, iz Dukljanin ovih „riječi vidi se, da je granica između Zagorske Srbije i primorskih oblasti od Hrvatske do Duklje bila vodomeđa između Jadranskoga mora i pritoka Save i Dunava, to jest onaj planinski vijenac, koji se pruža od vrha Dinare jugoistočnim smjerom do gornje Drine.”⁹ Uzevši da se planinski masiv Dinare uzdiže nad dolinom reke Cetine i istoimenom županijom, sasvim je razumljiv podatak sastavljača 30. poglavlja DAI da se Hrvatska u unutrašnjosti „prema Cetini i Livnu graniči sa Srbijom.”

Za ovaj deo Srbije vezuje se jedna vest fračkog hroničara Ajnharda. Njegovi Anali fračkog kraljevstva razlikuju se od dotadašnjih

⁷ S. Novaković, *Srpske oblasti X i XII veka*, Glasnik SUD XLVIII, 1879, 88

⁸ V. Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1950, 53-5 (Dalje: LPD)

⁹ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 457; Istoričari su ostali u nedoumici da li pod Dukljaninovom Srbijom treba podrazumevati i prostor zapadno od Dinare i Pounja to bi značilo i vinodolsko Zagorje (R. Novaković, *Odakle su Srbi došli na Balkansko poluostrvo*, Beograd 1977, 53-6).

letopisa po tom što imaju službeni karakter. Pobuna LJudevita, do pobunjenih panonskih Slovena, bila je povod da se vesti o Srbima naučnim povodom, po obliku izasadržjednom od najboljih dela skandinavskih historiografije. Ajnhard pod godinom 822. belježi kako je LJudevit, na vest da je franačka vojska ponovo krenula na njega, pobjegao iz Siska i ošao među Srbe koji „drže veliki deo Dalmacije.”¹⁰ Pošto je ubio svog donatara i pokušao da zadži njegovu župu, LJudevit je morao da pobjegne ka moru, gde je ubijen. S obzirom na opis puta kojim se kretao knez LJudevit, njegov odlazak Srbima odnosi se na oblast Une, kako je to pokazala N. Klaić.¹¹

Podaci u DAI o geografskom položaju Turaka odlikavaju, kako se smatra, smer njihovog dolaska u Panoniju. Kako „Turcima” Konstantin naziva Mađare, neki podaci o tome mogu biti odčaja za geografski položaj Srbije i njoj susednih oblasti. Belika Moravska je uvek je uži sused Turaka u 13. poglavlju¹², u 40. glavi to su Hrvati u jugozapadnoj Panoniji, zatim u 42. poglavlju Konstantin izrčito kaže da Turci žive i s ove

¹⁰ „...Liudevitus Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatie partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit” (F. Rački, *Documenta Historiae Chroaticae...*, Zagrabiae 1877, 327).

¹¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 211; R. Novaković, *av. delo* 31 -5; Johan Kristofori, jedan od ostava Slavistike u Nemačkoj, ističe u svojoj studiji Slovena „De Originibus Slavicis” da rani nemački izvori, naime Ajnhard (Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur), daju važne informacije o zapadnoj granici Srbije-Bosne. Prema Kristoforiju, svi istorijski izvori svedoče da je njena zapadna granica tekla duž reka Une i Save, smeštena pored Srba, drevnog uporišta na reci Uni (I. Vukcevič, *Rex Germanorum, populos sclavorum : an inquiry into the origin & early history of the Serbs/Slavs of Sarmatia, Germania & Illyria*, University Center Press, Santa Barbara 2001, 119, nap. 2.).

¹² Granične gore 13. poglavlja DAI tumačene su azličito, ali uglavnom dvojako: Karpatima (Gy. Moravcsik, cc.10-13/I-II, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, Volume II, Commentary*, ed. R.J.H. Jenkins, University of London 1962, 63, 13/7-8) te, u Šišićevom tumačenju, nizom Meclj -Ivančica-Kalnik-Bilogora. Kako se velika Moravska pominje na južnoj strani valja se u ovom slučaju prikloniti zaključku Moravčika: „These Croats are not, as some have supposed, the southern, but the northern Croats, who were the northern neighbours of the Turks.”

strane, između reka Dunava i Save.¹³ Na taj su način postali susedi Srba, prema navodima 32. poglavlja DAI, još u vreme kneza Petra.¹⁴

U tom smislu svedoče i nesumnjive dnevne vesti jednog od najranijih dela ugarske historiografije. *Gesta Hungarorum* delo je anonimnog pisara kralja Bele, koji se po učenosti i poznavanju latinskog jezika izdvaja od kasnijih ugarskih hroničara. Kao posebno vredne istoričari su prihvatili geografske podatke ovog pisaca, koji se u sastavljanju svog dela služio nekim danas izgubljenim hronikama, pre svega XI veka. U jednom pljačkaškom pohodu početkom X veka opisanom u 42. i 43. poglavlju, Mađari su sišli preko Srbije do Splita i prodrli od Hrvatske, koju su potčinili. Potom su krenuli na sever, te šarčili Kupu i Svu, opljačkali Zagreb, Požegu i Bukov. To ukazuje da su ti gradovi bili deo posebnih kneževina, verovatno Hrvata, čijeg nezavisnog kneza pominje pisac 30. glave, Bilka - Bukova i nekog trećeg plemena nepoznatog imena.¹⁵ Južna granica kneževine sa sedištem u Zagrebu se prema istraživanju N. Klaič protezala približno na pravcu Zrinska Gora - Bela Krajina, što pokazuje gde je mogla biti severna granica Srbije.¹⁶ Zemlja Srbija, navodi sastavljač 30. poglavlja DAI, „sa severa se graniči Hrvatskom, a sa juga Bugarskom.” Ovaj podatak može da bude shvatljiv „samo ako je pisac jug naveo umesto jugoistoka.”¹⁷ Ovde, kao i u ranijim slučajevima strane sveta moraju se pomeriti za 45°. Uzevši da je „u IX i početkom X veka bugarska vlast obuhvatala i istočni deo Srema, onda bi se ona mogla nalaziti i severno od Srbije,” te je pisac očigledno koristio jedan uopšten orijentir.¹⁸

¹³ DAI 42/18-20

¹⁴ Značaj ovoga dolazi do posebnog izražaja sa ugarskim provalama u vreme kneza Časlava (LPD 64-66).

¹⁵ *Chronicon Anonymi regis notarii, Gesta Hungarorum, Scriptores rerum Hungaricum I*, Budapestini 1937, 87-88; Đ. Janković, „Etnički prostor Srba na Balkanu u srednjem veku u svetlu arheoloških i pisanih izvora”, *Zbornik Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Stručna Knjiga, Beograd 1993, str. 19-40

¹⁶ N. Klaič, *mv. delo 497 -507*; S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, Školska knjiga, Zagreb, II, 1973, III, 1975; III 375-6

¹⁷ R. Novaković, *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka*, Beograd 1981, 46, Dalje: R. Novaković

¹⁸ R. Novaković, *mv. delo 46*; Sever označava severozapad i u slučaju razgraničenja sa Hrvatskom. Možda bi vredelo obratiti pažnju i na to da se Dinara severozapadnim smerom pruža do padina Velebita.

Poglavlje posvećeno Srbima zašava se popisom „naseljenih gradova.” Zapravo, pisac koristi izraz κάστρο, što bi doslovno trebalo prevesti, kako ističe M. Barada, izrazom „posebno utvrđeno mesto” ili „utvrđenje,” latinski castellum. Imenom su utvrđenoj Srbiji navedeni kastrumi „τό Δεστινίκον, τό Τζερναβουσκή, τό Μεγυρέτιος, τό Δρεσνεήκ, τό Λεσνήκ, τό Σαληνές και εις τό χωρίον Βόσωνα τό Κάτερα και τό Δεσνήκ.”¹⁹

Za razumevanje ovog navoda neobi je ažno da se što detaljnije osvrnemo na izraz χωρίον. Sam izraz χωρίον Jenkins izjednačava sa izrazom selo, engleski village, u indeksu svog izdanja Porfirogenitovog dela.²⁰ U tom smislu χωρίον susrećemo na više mesta u Konstantinovom spisu „O narodima.” Nalazimo ga u 45. poglavlju DAI pri pomenu sela (χωρίον) u Esijskoj zemlji.²¹ U istom poglavlju pominju se „popaljena sela” (χωρία).²² U retku 160 i 161 pominju se „gradovi ili sela” (τε κάστρα, και τε χωρία), te „porobljena sela” (χωρία) u retku 166. U 53. poglavlju imenom se odvojeno pominje pet sela (χωρίον), a jednom od njih i ime osnivača.²³ Zapravo, isto je značenje izraz χωρίον zadržao i u savremenom grčkom jeziku gde se „και εις το χωρίον” prevodi sa „and in the village of.”²⁴

O veličini slovenskog χωρίον svedoči Strategikon, delo vojnog karaktera. Njegov autor za napad na slovensko naselje (χωρίον) predhće korišćenje jednog ili dva bandona.²⁵ Pri tome napominje da nije mudro poslati više bandona, podrazumevajući da je 400 do 800 ljudi dovoljna sila da se skli svaki eventualni otpor. Stoga se može pretpostaviti da je broj, u najmanju ruku vojno sposobnih, stanovnika slovenskog χωρίον bio manji od toga.²⁶

¹⁹ DAI 32/149-151

²⁰ DAI 332

²¹ DAI 45/63

²² DAI 45/136, 137

²³ DAI 53/500, 503, 504, 504, 507, 508, 510

²⁴ και εις το χωρίον Τζαννάτα, and in the village of Tzanata. Official Website of the Holy Metropolis of Cephalonia

<<http://www.imk.gr/opk/opk03.htm>>, <<http://www.imk.gr/eng/opk/opk03.htm>>

²⁵ Vizantijska vojna jedinica.

²⁶ F. Curta, *The Making of the Slavs*, Cambridge University Press 2001, 323, 340

Isti izraz χωρίον upotrebljen je i u 32. poglavlju posvećenom Srbima, pri odlasku srpskih župana do „prvog sela” u Srbiji ili Bugarskoj.²⁷ Sa istim se ponovo susrećemo i u posljednjem pasusu ovog poglavlja. Među kastrumima Krštene Srbije Porfirogenit pominje i „και εις τό χωρίον Βόσωνα τό Κάτερα”.²⁸ Dosadašnja izdanja u ovom slučaju prave izuzetak i umesto izraza selo, koji je upotrebljen u ostalih 13 pomena, koristi se izraz „zemljica.”²⁹

Prevodioce po svemu sudeći zbunjuje predlog On obično označava engleski in, within ali, kada mu sledi akuzativni oblik, poprima i druga, izvedena, značenja: up to, as far as, until, by, as to, as regards, into, to, among, against, in the case of, touching, on, for, to, so as to.³⁰ Zbog toga bi trebalo proveriti da li je odstupanje od ustaljenog značenja izraza χωρίον opravdano ili izraz χωρίον treba shvatiti u odnosu prema izraz καστρα, slično redovima 160 i 161 u 45. poglavlju. Reč je sasvim izvesno o naselju na nešto nižem nivou od kastruma, tj. selo. U tom slučaju bi „τό χωρίον Βόσωνα” označavalo naseljeno mesto u blizini kastruma „Κάτερα”, sasvim moguće varoš ovog utvrđenja.³¹ Stoga prvi spomen ovog grada treba pomeriti u prvu polovinu X veka.³²

Od ostalih gradova koje Konstantin pominje u poslednjem pasusu 32. poglavlja o Srbima i zemlji u kojoj žive, malo kojem je tačno određen položaj. Dostinik „τό Δεστινίκον” je, gotovo izvesno, bio u Metohiji³³, dok je „τό Σαληνές” nesumnjivo današnja Tuzla, nekadašnji Soli.³⁴

²⁷ DAI 32/122

²⁸ DAI 32/151

²⁹ Deminutivni oblik „zemljica” obično se objašnjavao potrebom da se „označi odnos veličine teritorije Bosne prema obimu čitave Srbije, kojom je bila okružena sa svih strana” (J. Mrgić -Radojčić, nav. delo 29), ali je simptomatično da se ne pominje ni na jednom drugom mestu u Porfirogenitovom opusu.

³⁰ Gessner Harrison, M.D. *A Treatise of the Greek Prepositions, and on the Cases of Nouns with which these are used*, Philadelphia 1860, 209-226

³¹ „τό Κάτερα” je, kako se najčešće smatra, Kotorac u Sarajevskom polju (S. Ćirković, „Naseljeni gradovi” Konstantina Porfirogenita i najstarija teritorijalna organizacije, ZRVI 37, 1998., 9-32, 23, 28).

³² Up. M. Brković, *Diplomatičko-paleografska analiza Bolinopoilske isprave...*, Prilozi, 32, Sarajevo, 2003, 49-74

³³ R. Novaković, nav. delo 61-3

³⁴ F. Šišić, nav. delo 459; S. Ćirković, *Istorija srednjovekovns bosanske države*, Beograd 1964, 39

Za razliku od ranijih ~~tučaja~~ položaja naseljenih gradova u kneževini Srbiji, Đ. Janković ulazuje da $\beta\text{it}\acute{o}\ \Delta\rho\epsilon\sigma\upsilon\eta\kappa\epsilon\acute{\iota}$ „mogo biti Drežnik grad blizu Une,” što je ne samo iz osnove nov ~~vé~~ i vrlo značajan nagoveštaj o kojem svakako vredi voditi računa.³⁵ U doba ~~ndarske~~ prevlasti 1185. godine pominje se kao „Dresnic.”³⁶ Ugarska kruna 1292. g. teritoriju ugarske kraljevine „regem Hungarie de territorio” od ~~Drežnika~~ i Pseta³⁷ pa do granice Bosne razlikuje od Hrvatske i Dalmacije „de Chroacia et Dalmacia” od komitata „Chelum” pa sve do Senja, Gacke i Modruša.³⁸ U

³⁵ Đ. Janković, Zbornik... str. 19-40

³⁶ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1904, II 189/сrр. 192-4 (Dalje: CD)

³⁷ Zbog nepotpunog poznavanja relevantne izvorne ~~grde~~ Šišićev pokušaj ubikacije je neupotrebljiv Šišić 448, ~~ap.~~ 44; up. T. Smičiklas u indeksu svoga „Codex”-a.); Ova županija se u istorijskim izvorima prvi put javlja 1185. g. Njen župan imenom Ompud pominje se 1252. godine. Dionizije župan Poljane i Pseta” 1266. g. dosuđuje topuskom samostanu neke vode koje su žitelji Poljane nepravedno posedovali. Pset se pominje ~~u~~ županijama sa područja Korduna i Banije i prilikom sklapanja mira 20. aprila 1278. g sa banom slavonskim Gisingom (Johann II von Güssing). On Babonićima (Baboneg) ustupa kneštva i županije koje je tokom borbe zauzeo i to „dve Psetske županije”, Goričku, Gajsku, Drežničku i Novigradsku (Todorovo) kao i grad Petrinju, a ostavlja mu i Ozalj na Kupi. U Ozlju ban Nikola sklapa ugovor mira s Babonićima 30. oktobra 1280. g. Ovom prilikom pominje „oba Pseta” zajedno sa Goricom, Drežnikom, Gajom sa Kladušom, Novigradom (danas Todorovo južno od Kladuše) i Petrinjom. Prena Magosci -ju, južna granica poseda Babonića (Babonožića) nije prelazila planinski venac Velike i Male Kapele, a u području Bihaća i Bosanske Krupe pratila je tok reke Une. Drežnik i pored njega Pset pominje ugarska kruna 19. Avgusta 1292. g. Iz opisa proizilazi da je Pset udaljen od države Stefana Kotromanića. Naše slutnje da „oba Pseta” treba tražiti pored srednjovekovnog utvrđenja Drežnik na reci Korani dobijaju potvrdu u povelji iz 1284. g., kada mađarski kralj Ladislav daje knezu Rodinu za zasluge i pretrpljene štete neke zemlje, kojom prilikom pominje Menić i Medvedova kastruma „malog Pseta” koji se prostiru između rečice Bastre i sela Jezerskog istočno od današnjeg Čazina. Time je upotpunjena naša slika o srednjovekovnoj županiji P(e)set koja se prostirala od Drežnika na zapadu, reke Une na jugu i istoku, te današnjeg Todorova na severu. Prof. Dž. Mahmutović ističe da se „Cazinsko imanje nalazilo u središtu crkvenog okruga psetskog, pa je iz ovog mjesta ubirana biskupska desetina.” Tu su, od 1522. g., skoro 50 godina boravili kninski biskupi.; CD II, 189; CD V, 885; CD VI, 207; CD VI, 306; CD VII, 86; CD VI, 406; P.R. Magosci, *Historical Atlas of East Central Europe*, 1993, 23-6.

³⁸ „...regem Hungarie de territorio, bonis et iuribus infrascriptis, videlicet: tenimento seu territorio, quod Dyesnich vulgariter [appel]latur, nec non progeniem

tvrdavi Modruš, zapadno od Drežnika, navodi se crkva koju papa Grgur XI 1378. g. daje franjevcima. Pri tome istije „blizmatika i nevernika.”³⁹

Ono što je dosad iznšeno u istoriografiji o ostalim gradovima kneževine Srbije nije u prilici da značajnije obogati naše znanje o njenom geografskom položaju (τό Τζερναβουσκή, τό Μεγυρέτιος, τό Λεσνήκ, τό Δεσνήκ). Zapravo, istraživači, tumačeći Porfirogenitov spis „O narodima” nigde nisu bili u tolikoj neizvesnosti kao u traganju za geografskim položajima nekih od brojnih toponima koji neretko malo odgovaraju kasnijoj geografiji. Možda bi se u vezi promena u fondu toponima krajem X i početkom XI veka kako ih je u Hrvatskoj uočio još F. Šišić⁴⁰, trebalo vratiti jednom starijem Engelovom shjenju i to u vezijeh gradova kneževine Srbije: „Da diese alten Städte in den Bulgarischen Verwüstungen zu Grunde gingen, so darf man sich nich wundern, dass die heutige Geographie denselben nur sehr wenig entspricht.”⁴¹ U LPD je zabeležen put kojim se krajem X veka kretao car Samuilo. Neuspeši, priča Dukljanin, da zauzme Ulcinj, krenu na Kotor, Dubrovnik i poče uništavati, paliti i pljačkati čitavu Dalmaciju. I sela i celu pokrajinu je opustio ako da je zemlja

seu generationem, que vocatur Suczunuy et Pset, que est iuxta territorium predictum, et ab inde usque ad confinia provincie, que dicitur Bosna;” (CD VII 86/str. 104-5) Sučani su se nalazili na prostoru istoimenog srednjovekovnog utvđenja na reci Uni u Jezeru, nekoliko kilometara nizvodno od Bihaća (M. Vego, *Postanak srednjovekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 31; M. Ančić, *Bihaćki kraj od 1261. do početka XV stoljeća*, sv. 25, 1985, 202; J. Mrgić-Radojčić, *Donji Kraji, Krajina srednjovekovne Bosne*, Filozofski fakultet u Beogradu, Filozofski fakultet u Banjaluci, Istorijski institut u Banjaluci, Beograd 2002, 80). „Karlo Martel i njegov otac Karlo II, da bi još više pridobili za se Pavla Bribirskog i braću mu Jurja i Mladena, darovali su im 19. VIII 1292. god. za vječna vremena predjel Drežnik i pored njega Pset, te odatle sve do granica pokrajine koja se zove Bosna. Nadalje Karlo toj braći i njihovim nasljednicima usputa i dariva od Hrvatske i Dalmacije onoliko koliko se stere od granica »comitatus de Chelum« tj. komitata Huma, a ne Livna, pa sve do Senja, Gacke i Modruša” (S. Antoljak, nav. delo 237).

³⁹ E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica (925-1752)*, Zagrabiae 1892, 40

⁴⁰ Većina naseljenih gradova u kneževini Srbiji, ubeđen je Šišić, „nikad se više, bar s ovim imenima, ne vraćaju u historji.” Ovo uverenjene ne menj pri tumačenju nekih hrvatskih gradova i županija (Šišić, nav. delo 459-61).

⁴¹ S. Novaković, nav. delo 138, nap. 1

izgledala kao da je bez i jednog stanovnika. „Ovakvo pšćo, prede car primorske kao i zagorske oblasti sve do Jadra (Zadra).“⁴²

Letopis popa Dukljanina žposljuje ažštračima i za rekonstrukciju prilika u Srbiji posle Časlava. Govoreći o događajima u tom „kraljevstvu“, termin koji Dukljanin veoma često koristi, posle pogibije „kralja Časlava“, LPD nas obavštava u glavi 24. da „poslije toga ostade zemlja bez kralja, i banovi su počeli da gospodare svojom zemljom, svatko svojom oblašću i okružjem, i podvrgnuše sebi župane, od kojih uzimahu danak, kao što je obično primao kralj. Ipak, niko se ne usudi da sebi prisvoji kraljevsko ime.“⁴³ Po svemu sudeći, Časlav je, kako se smatra, nživleo Konstantina ili, u najmanju ruku, njegovo delo, jer bi ina po običaju, vizantijski car spomenuo ko ga je nasledio na vlasti u Srbiji. Stoga se ovakvo stanje mora datovati posle 950. godine, vrlo verovatno posle 960. godine, kako čine B. Ćorović i F. Šišić.⁴⁴

Na dragocene istorijsko-geografske podatke o pojedinim oblastima Srbije kneza Časlava nailazimo i u opisu događaja posle njegove pogibije. Pošto je u glavi XXVIII LPD „pripovđeno, kako je srpski župan Tešimir poslao sina svoga Kšimira u Hrvatsku, u svoju otždinu, da odande s Hrvatima zavojšti na Bosnu, govori se o tom ratu (glava XXIX str. 37) ovo: Cresimirus autem frater ejus cum avunculo pugnantes praedaverunt Uscople et Lucca et Preva. Banus autem Bosnae, videns quod ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Hungariae. Deinde Cresimirus cepit totam Bosnam, et dominavit eam. Iz ovih reči ce vidijeduzee ‚Uskoplja‘ ‚Luke‘ i ‚Preve‘ dogodilo se posle početk borbe, i da je pad tih predela odlučio bana bosanskoga, da se skloni u Ugarsku. To znači, da ti predeli nisu mogli biti na nenosrednoj granici. Potži viši gde su, o tome ćemo se još bolje uveriti. Skoplje je predeo oko gornjega Brbasa ... Luka nije nšta drugo nego Dnoluka. Pod Preva moglo bi se najpriličnije misliti na Plivu.“⁴⁵

Valja odmah napomenuti da se ovaj događaj u istoriografiji uzima gotovo u celini kao istinit i datuje u 968/969. godinu.⁴⁶ „Pisanje ovog izvora je sasvim precizno, jer se na ovaj podatak vezuje početak naredne, 30. glave,

⁴² LPD 79-80

⁴³ LPD 67-9

⁴⁴ R. Novaković, nav. delo 111-2; V. Ćorović, *Istorija Srba*, Beograd, 1989, 101; F. Šišić, nav. delo 436

⁴⁵ S. Novaković, nav. delo 95-6

⁴⁶ J. Mrgić-Radojčić, nav. delo 32, nap. 58; R. Novaković, nav. delo 120; F. Šišić, nav. delo 436, nap. 14; Ž. Fajfrić, *Kotromanići*, Šid 2000, pog. 1.; V. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, 44

u kojoj se govori o smrti bugarskog cara Petra i o osvajanju Bugarskog carstva od strane vizantijskog cara Jovana Cimiskija. U nauci je pouzdano utvrđeno da je car Petar preminuo 969, a da je do vizantijskog osvajanja došlo 971. godine.”⁴⁷ Krešimir je, kazuje Dukljanin, nakon smrti bana Bele Hrvatske, zavladao i tom pokrajinom. Istoriografija ga identifikuje sa Mihajlom Krešimirom II čija je vlast prema svedočanstvu arhidakona Tome morala prestati pre 970. godine. Stoga se u historiografiji 969. uzima kao poslednja godina njegove vladavine.

Uzevši da iz podataka u glavama 29-32 DAI jasno proizilazi da Hrvatsku i Srbiju „u prvim vekovima trebali smo u uzajamnom susedstvu,”⁴⁸ za određivanje geografskog položaja tadašnje Srbije od neprocenjive je vrednosti pišćev ~~apud~~ o naseljenim gradovima u Hrvatskoj. Radi se o Ninu ,ή Νῶνα‘, Biogradu ,το Βελεγραδον‘, Bilicama ,το Βελίτζιν‘ kod Skadina, Skradinu ,το Σκρόδονα‘, Livnu ,το Χλεβένα‘, Stupinu ,το Στόλπον‘ južno od Šibenika, Kninu ,το Τενήν‘, Karinu ,το Κόρτι‘ i Klobuku ,το Κλαβόκα‘.⁴⁹ Ako položaje naseljenih gradova u Hrvatskoj uporedimo sa položajima župa, koje nam je naveo pisac glave 30. možemo bez mnogo teškoća zaključiti da oba pisca sa različitim podacima, prikazuju gotovo istovetni geografski ~~pređaj~~ Hrvatske. ~~Donjući~~ abrajanje na severoistoku zemlje na granici sa Srbijom, pisac nakon Livna ,ή Χλεβίανα‘ i Cetine ,ή Τζένζινα‘ pominje županije Imotski ,τα "Ημοτα‘⁵⁰ i pored nje η Πλέβα. U ovom slučaju se slog „ple” u ~~pređaju~~ pred suglasnikom bez problema izvodi iz ranijeg „pel” metatezom likvida, koja je izvršena u ranom srednjem veku kako u ~~doma~~ slovenskim rečima tako i u ranim pozajmljenicama.⁵¹ U tom obliku navodi je Antoninov Itinerarij⁵² na 56. km

⁴⁷ J. Mrgić-Radojčić, nav. delo 32, nap. 58

⁴⁸ R. Novaković, nav. delo 48, 50-9

⁴⁹ DAI 31/68-70; VIINJ 44; V. Omašić, *Povijest Kaštela od početka do kraja XVIII stoljeća*, Split 1986, 95-105

⁵⁰ Pominje se i u oporuci Andrije Prvoševa 1367. godine : „bossinensis qui habitat Cetine, Bistrize, Clevne, Busane, Glamoz, Bosne, Ymote” (Državni arhiv u Zadru, *Splitski arhiv*, kutija 3, sv. 8, str. 101r-v, 18. VI. 1370.).

⁵¹ Henrik Birnbaum, *Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstruction*, Columbus, OH, Slavica Publishers 1975; Nalazimo je „u primanju imena mesta, kao Skardona – Skradin, Sirmium – Srem ili Tilur – Trilur – Trilj” (V. Ćorović, nav. delo, *Balkanska kultura u doba seobe Slovena*). I u slučaju županije η Βρεβέρη – Bribir, ranije Varvaria, zapažamo slovenski oblik, dok značajniji gradovi u primorju kao i oni vizantijski zadržavaju stare korene.

puta od Salone.⁵³ Sledeća županija ή Πεσέντα po svemu sudeći identična je s županijom Luka. Bilo bi neobično, ako i N. Klaić misli, da pisac nije poznavao lučku županiju⁵⁴ čiji se župni pominju u nizu povelja iz XI veka.⁵⁵ Nalazila se u unutrašnjosti Liburnije gde Plinije pominjadgr

⁵² Tragovi gustih naselja na južnom i jugoistočnom rubu Livanjskog polja i put koji je ovuda prolazio od prevoja Prolog na Dinari ~~uopće~~ na to da u ovom području tražimo grad Pelva upravni centar ili jedan od upravnih centara Livanjskog polja (E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960, 18-9). Udaljenost između Livna „i Aequum -a u prirodi je za 10 km veća — zapravo i veća od toga — no što je odgovarajuća distanca u Itin. Ant. (XVII m. p. = cca 25 km), a na ovom prostoru opravdano se može očekivati još neka stanica, naročito na prevoju kod Prologa.” U Lipi su otkriveni tragovi rimskih zgrada i nađen beneficijarski natpis u kome se pominje decurio municipii, ali bez imena municipija (CIL III, 9847 up. str. 2165).

⁵³ F. Rački, *Documenta...* 413, nap. 4; W. Tomaschek, *Miszellen aus der alten Geographie*, Oesterr. Gymn. Zeitschrift 1874, 652; Stoga je iako zanimljiva, čini nam se, nepotrebna pretpostavka da je carev geografski opis „rezultat dvaju različitih izvještaja iz različitih vremena” tead, je vijest o hrvatskoj granici na Cetini starijeg postanka” (I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 152). Naime, teško održiva je pretpostavka Lučića, koji u svom komentaru dodaje da je Pleba „možda Pljeva u Bosni” („forsan Plieua in Bosna”). Možda zato što ovu pretpostavku ne iznosi kao ~~ko~~ rešenje Lučićev ~~koment~~ nije najskladnije usklađen s njegovim ostalim ~~zapanjima~~ i prethodnim zaključkom „da je u unutrašnjosti i Livno uključeno u Hrvatsku” (Lucius, nav. delo 309). S obzirom da DAI granicu Hrvatske i Srbije određuje samo prema Cetini i Livnu u historiografiji se pojavilo ~~mšljenje~~ da se Lučićovo tumačenje „može prihvatiti jedino za doba privremene hrvatske okupacije Pljeve posle sloma Srbije u ratu sa Bugarskom 924. godine” (Đ. Anđković, *Srpska Crkva se može pokazati kao naslednik apostolske Crkve Dalmacije*, u razgovoru sa Zoranom Stefaćević, Projekt Rastko). Lučićeva teza sadrži toliko teškoća da je s pravom možemo isključiti iz dalje analize. Uz to ~~za~~ Lučić ni rečju ne spominje ~~Dukljina~~. Neposredno nakon nastanka DAI u događaju koji se u historiografiji uzima gotovo u celini kao istinit, Dukljanin pominje Pljevu kao župu u susjednoj Srbiji (Surbiji).

⁵⁴ F. Rački, *Documenta...*: 52 (1060: Pirvanego iuppano de Luca), 62, 73 (1062, 1069 Uilkizo [Vilchico] iup. de Luca), 81 (1070: Vekemir Luce iup.), 82, 85 (1070: Cosma iupano Luce), 488 (oko 1100.: župan. v. Luce Prbъnebg.); N. Klaić, nav. delo 287

⁵⁵ Šafarikovo tumačenje ove županije ni je, čini se, prihvatio ni jedan autor (P. J. Schafarik, *Slawische Alterthümer II*, Leipzig 1847, 295). Vrlo je neuverljivo i Lučićovo tumačenje koje pretpostavlja da je u pitanju „srednjovekovna parohija Pset u kninskoj episkopiji” pored Drežnik (Lucius, nav. delo 308-9). Zapravo, iz njegovog izlaganja stčemo utisak da Lučić nije bliže poznavao geografski položaj

Pasinum.⁵⁶ Županija ή Παραθαλασσία identična je s onom, kojoj se u povelji kneza Mutimira pominje župan Leledrag kao ~~kl~~ki, a smatra se da je obuhvatala deo jadranske obale između Cetine i Krke.⁵⁷ Pisac nastavlja listu županijama Bribir ,ή Βρεβέρη‘, Nin ,ή Νόνα‘ kojoj se 1029. spominje župan Bolemir, Knin ,ή Τνήνα‘, Sidraga ,ή Σίδραγα‘ i ,ή Νίνα ‘. Moguće je da je reč o županiji Smina u području današnjeg Muća.⁵⁸ Time zavšavajući

tog lokaliteta. Kako su u Konstantinovo vreme prekovelebitski krajevi predstavljali posebnu upravnu jedinicu pod banom, a Hrvatska se prema Cetini i Livnu grančila sa Srbijom te na istoku sa Paganijom i Zahumljem, ~~sko~~ bi se moglo pretpostaviti da je sastavljač gl. 30. DAI mogao pomišljati na područje koje kasnije nalazimo u vlasti bana slavonskog Gissing -a i Babonića. Sve je to u IX i u prvoj polovini X veka bilo daleko od primorske Hrvatske (Nć, ~~Kl~~ki delo Prilog IV; R. Novaković, nav. delo 32; Dj. Janković, „The Serbs in the Balkans in the light of Archaeological Findings”, The Serbian Questions in the Balkans, Belgrade, 1995 Fig. 2).

⁵⁶ H. Rackham, *Natvralis Historiae*, Cambridge, Harvard University Press, 1967, III, 140; Z. Brusić, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, BAR International Series 817 1999, Map 1, 5; S tim se dovodi u vezu „Aurel(ia) n(ova) Pasinatu(m)” (A. v. Premerstein, N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien*, JÖAI, 6, 1903, 163); Takođe i „municip. Pazina(tium)” (F. Bulić, *Inscriptiones quae in c.r.* Museo Archaeologico Salonitano Spalati, Spalati, 1886, 65. 900.; F. Bulić, *Bullettino di archaeologia e storia dalmatia*, 14, 1891, 163); Iz Plinijevog opisa proističe da se Pasinum nalazi istočno od Nina, i južno od Zrmanje gde Japodija zavišava tj. „u unutrašnjosti Liburnije” (J. Wilkes, *Dalmatia*, Harvard University Press 1969, 317, nap. 3). Poveća liburn ska gradina kod Radovina bi mogla odgovarati tom položaju, ali Plinije ne pominje ni naselja duž puta koji je išao od Aenona-e preko Nedinum-a do Asseria-e, danas Podgraž najnog srednjovekovnog naselja u ovom delu Dalmacije. Na austro-ugarskoj karti na sekciji Zadar pored ovog mesta je označen lokalitet Pesut. S. Gunjća je odbacio raniju Bulićevu identifikaciju s Pađenama (Pagjine), 12 km zapadno od Knina (Bilkes, nav. delo 488; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 88; Bulić, *Bullettino...* 163), „zato što municipijum za sobom nije ostavio tragova prostranosti” (S. Gućaja II 26). Oblik Pasinatum, zadržavajući u potpunosti svoje ~~saghi~~čke korene, ~~sm~~znije je ipk održen u toponimu Pesenta.

⁵⁷ F. Šišić, nav. delo 449

⁵⁸ F. Rački, *Documenta...*: 114 (1078), 139 (1083).; F. Rački, *Documenta...* 413, nap. 11; L. Katić, *Starohrvatska župa Smina*, VAHD 50/1928-9, Split 1932, 74-84; Šafarik je smčsta s obe strane Zrmanje gde Strabon pominje grad Ninia (P. J. Schafarik, *Slawische Alterthümer II*, Leipzig 1847, 296; VIINJ 33, nap. 104).

odeljak o Hrvatima sastavljač gl. 30. DAI dodaje da „njihov ban ima u vlasti Krbavu, Liku i Gacku.”⁵⁹

U listi hrvatskih naseljenih gradova 31. glave ne nailazimo ni na jedan koji bi se nalazio na ovom inače dosta prostranom području. Ako pri tome imamo u vidu da je još početkom 9. vek Borna za Ajnhrada „dux Guduscanorum,” postaje čini se, a nije zato atavljač 30. poglavlja izuzima Liku, Krbavu i Gacku iz spiska jedanaest hrvatskih županija te samo ističe da ih „njihov ban ima u vlasti”. Reklo bi se da je šopre uključanja u Hrvatsku ova oblast pripadala nekom drugom plemenskom sastavu. Sve ostalo o njoj vrlo je dvojmljivo. Ne može se sa sigurnošću reći ni kada je kao posebna oblast uključena u Hrvatsku, iako u historiografiji postoji mišljenje da se to dogodilo oko 924. godine kad su Bugari opustošili najveće delove Srbije. Srbe u Hrvatskoj tada beleži car Konstantin Porfirogenit.

Imajući u vidu izuzetan položaj ovih oblasti, ovde možda po prvi put možemo bolje shvatiti zbog čega sastavljač 30. glave ističe da se Hrvatska jedino prema Cetini i Livnu građi sa Srbijom. Reklo bi se da je, kako i Smičiklas misli „preko Velebita bila posebna banovina, koja se sterala tamo prema Istri, to možemo naslućivati, jer se još od početka devetog vijeka one tri župe: Lika, Krbava i Gacka, što Franci spominju pod ‚Guduskani’, otimlju za samostalnost...”⁶⁰ Čini se da ni u našoj ni u stanoj istorio grafiji ovaj podatak nije dovoljno pažljivo proučen.⁶¹

Ban se po drugi put javlja u odeljku kojim se žava 31. glava DAI. Tu se posebno naglašava da je Miroslav sin „kneza” Krišimira nakon četvorogodišnjeg vladanja ubijen od strane „bana” Pribine u pobuni koja bi mogla biti uvod u glavu XXII LPD. Ušgusi, kazuje Dukljanin, pobunu „bana Bele Hrvatske”, Časlav, koga letopisac naziva kraljem, uspostavio je svoju vlast i nad ovom pokrajinom.⁶²

⁵⁹ „την Κριβασαν, την Λίτζαν και την Γουτζησκά” (DAI 30/90-117; VIINJ 33-5)

⁶⁰ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska, dio prvi (do 1526)*, u Zagrebu 1882, 158; „... Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Borne ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant, simul et Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris...” (F. Rački, *Documenta...* 327);

⁶¹ Stičemo utisak da nesumnjivo zanimljiv prilog N. Klai i savremeni prikaz Đ. Jankovića daju jednu veoma detaljnu i dosad, po svoj prilici, najbolju sliku nekih prilika zabeleženih u carevom spisu „O narodima” (N: Klai, nav. delo Prilog IV; Dj. Janković, *The Serbs...* Fig. 2).

⁶² LPD 62-3; Andrija Kačić Miošić (1704 — 1760) s osloncem na Orbinija i Ritera priča i peva i o ovome. Sam pšavši na Kotar do vode Cetine, Radoslav je, kazuje Kačić, jedan deo vojske poverio Časlavu („Cijaslav”), koji je s njom pošao na

Kako je problem Konstantinove „sadašnje Srbije” neobično složen, i ovaj rad treba shvatiti samo kao jedan u nizu pokušaja da se razjasne neke od mnogih nejasnih pojava i prilika. Prateći dosadašnje rezultate istraživanja i imajući u vidu brojna razmimoilaženja u tumačenju istih događaja i istih stanja u najranijem srednjovekovlju, autor ovih redova se pri pisanju svog rada opredelio za fokusiran pristup kao metoškobnačelo, dodirujući druga pitanja samo u meri u kojoj se čini neophodnim u izlaganju osnovnih teza i saznanja koja se doču 30. glave Konstantinovog s pisa „O narodima”.

Krbavu i Liku (A. Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1756). Ovaj podatak je nesumnjivo zanimljiv, ali bi vredelo proveriti odakle je uzet.